

LA RECENT HISTORIOGRAFIA CONTEMPORÀNIA A TERRASSA

Marc Ballestar i Pastor; Martí Marín i Corbera

Dir que la història local està de moda seria d'una frivolitat absoluta, arribats al punt en què ens trobem. A les pàgines d'aquesta mateixa revista, Ricard Garcia Càrcel i Bernat Hernández parlaven de l'esclat actual d'estudis orientats a l'àmbit que anomenem *local* i situaven el seu origen en els anys vuitanta.¹ Tan llarga durada en un fenomen depassa de molt la conjunturalitat que associem al concepte de *moda*. Tan llarga durada i la seva creixent extensió pel conjunt de l'Estat espanyol, al ritme d'expansió de la universitat mateix, ja que –en termes d'història contemporània– resulta difícil de trobar algun espai geogràfic que no hagi desenvolupat alguna línia de treball en la recerca local.

Ara que ja es tanca una segona dècada solcada d'estudis locals, val la pena de dir que alguns dels temors prematurament exhibits per alguns autors sobre els riscos d'un exacerbat localisme s'han revelat mancats de fonament.² El problema no rau en el fet que els prejudicis nacionalistes hagin generat historiografies disperses i sense contacte a partir d'anàlisis locals. El problema més estès en els estudis locals –i no és pas un problema nou derivat de l'esclat que comentàvem– ha estat una certa insubstantialitat. Una mena de presentació en forma de crònica, d'anecdòtic, d'acumulació de dades, mera descripció de fets, repertoris fotogràfics i poc més, amb un vernís de científicitat adquirit per la citació d'alguna autoritat en el tema investigat, autoritat les conclusions de la qual s'han donat com a bones *a priori*, de forma que –com a molt– es localitzaven *peculiaritats locals* en tot allò que es corresponia amb la visió prèviament acceptada del *mestre*. Els qui han patit aquesta malaltia infantil de la microhistòria –creure que es fa només per manca de millors possibilitats i per iniciar una carrera d'investigador que, en cas de tenir èxit, abandonarà els temes *locals*– no han superat la síndrome de pensar igual que el funcionari que iniciava la seva carrera a “provincies” per acabar a la capital.

És ben cert que els estudis locals han revelat ingents quantitats de “peculiaritats locals” –vestides de “peculiaritat nacional”, en cas que tinguin pretensions més elevades– que ha resultat que no ho eren pas, per poc que ens aturem a mirar-les. Però aquesta tendència és filla natural del corrent, fins fa quatre dies dominant, especialment en història contemporània, de considerar la història d'Espanya com a peculiar dins del context europeu. Un corrent que, a poc a poc, es va dissolent en una visió més normalitzada, que remarca les singularitats espanyoles, però que les emmarca en evolucions paral·leles a d'altres àmbits geogràfics europeus. El problema de fons és la dificultat que es deriva de la manca de formació en història comparada dels historiadors i de les historiadores en tot el conjunt de l'Estat espanyol. Si Espanya és diferent, Catalunya encara ho és més i què no hem de dir de la peculiaritat extrema de –per exemple– Sant Feliu de Guíxols (amb perdó).

L'analista de la història d'Espanya ha singularitzat el carlisme sense saber de la Vendée a França o del tardà *brigantaggio* a la Itàlia posterior a la unificació, i ha pontificat sobre l'especificitat profunda del caciquisme sense pensar en l'extraordinària diversitat del clientelisme

electoral que va de la primerenca màfia siciliana als disciplinats pagesos prussians, sota la pressió dels *junkers*, en els anys del II Reich.³ Farts de sentir a parlar d'una especificitat espanyola imposada per anàlisis territorialment restringides, aquells i aquelles que s'han acostat a realitats locals s'han atipat de descobrir mediterranis comparant evolucions locals amb discursos pretesament generalistes, per comptes d'exercir la comparació entre estudis locals amb l'ambició de desfer/refer tesis que no eren sinó la consagració de l'error que significa prendre una part pel tot: com els ulls d'aquell hispanista que descriu tot el país del primer terç del segle XX com si la mitjana es correspongués amb la *Tierra sin pan* de les Hurdes que va filmar Luis Buñuel.⁴

La història local o, millor encara, la microhistòria ens il·lustren sobre la diversitat per la via d'analitzar amb una gran presència dels detalls tota mena de fenòmens –dinàmiques polítiques, evolucions socioeconòmiques, etc.–, una minuciositat impensable quan s'analitzen grans espais geogràfics. Amb la feina acurada de la monografia realitzada i la comparació amb feines similars portades a terme per d'altres investigadors o investigadores és quan sorgeix la possibilitat de qüestionar de debò mites interpretatius que han estat consagrats pel tòpic, el desconeixement i els prejudicis. Així, els estudis sobre el caciquisme –per continuar amb el mateix exemple– han estat renovats a partir d'anàlisis locals com les de Manuel Martí sobre Castelló.⁵ El franquisme “de portes endins” ha començat a ser conegut per la via d'analitzar el funcionament local i provincial,⁶ de manera que pràcticament ningú ja no defensa, sense matisos importants, cap mena d'interpretació basada en el joc de “famílies polítiques”, d'aquelles que semblaven gairebé partits a l'ombra.

Els estudis microhistòrics no han servit només a aquells que han volgut fer ressaltar la singularitat catalana en el context espanyol, sinó que ens han descobert diverses Catalunyaes, fugint d'un discurs centralitzat a Barcelona. Així Enric Tello ha pogut situar-nos en els orígens d'una Catalunya pobra contraposada a la puixança de la Catalunya industrial emergent, que no és una imatge alternativa, sinó complementària de la realitat catalana.⁷ De la mateixa manera, el millor coneixement de les tan diferents formes de viure els esdeveniments del 6 d'octubre de 1934,⁸ i les seves conseqüències, ens han desfet el tòpic de “l'oasi català” de què parlaven alguns per descriure els mesos previs a la Guerra Civil espanyola a Catalunya, basats exclusivament en el que passava a l'entorn immediat del joc polític barceloní.

Significa això que els estudis locals s'han de convertir en una mena de nou paradigma o bé en el refugi dels que s'han quedat orfes de grans interpretacions? Ni de broma! El que cal és reconèixer, d'una vegada per totes, el paper que tenen de complementarietat en l'estudi dels fenòmens socials en cada època, respecte d'anàlisis que prenguin altres espais com a objecte (institucions, persones, països, etc.). Els estudis de prehistòria i d'història antiga avancen *sovint a cop de jaciment*, i què són els estudis de jaciment sinó estudis locals? A algú li ha passat mai pel cap impugnar l'arqueologia pel fet que treballa sobre el terreny i molt

Portada del número 1 de *Terme* (1986). Monogràfic sobre la Guerra Civil espanyola.

sovint a partir d'espais geogràfics restringits? El que sempre han fet els arqueòlegs és posar en quarantena qualsevol afirmació obtinguda d'una recerca concreta i pendent de validació per la via de la comparació amb d'altres. Als contemporaneistes, trobo que ens està costant molt més d'acceptar una dinàmica d'una utilitat tan òbvia, enlluernats per una mítica història general que no és sinó estudi dels estats i de l'alta política que els envolta. A la microhistòria li toca passar encara –pel que sembla– per una llarga revàlida que l'equipari als estudis *sectorials* (moviment obrer, història de les dones, cultura i mentalitats). No es tracta de substituir una cosa per l'altra, sinó d'explotar les potencialitats de la multiplicitat d'enfocaments per tal d'explicar més bé la complexitat. Perquè, a algú se li acut una manera millor de confirmar o de desmentir afirmacions com les de Cambó sobre *l'anarquista de Terrassa* (o de la Torrassa, a l'Hospitalet de Llobregat), d'origen immigrant –murcià, solia dir-se–, com a causant de la violència política de la Revolució que va transcórrer paral·lela a la Guerra Civil, que no sigui anar a comprovar-ho localitat per localitat?⁹

En el cas de la història contemporània de Terrassa, la recerca de Xavier Marcet sobre la continuïtat del salisme, abans i després de la Guerra Civil, va obrir una porta a la *reflexió sobre el nivell de ruptura que va significar la victòria franquista, per més que hagi resultat que la relativa continuïtat terrassenca és més a prop de l'excepció que*

no pas de la norma, en termes polítics (que no pas en termes socials).¹⁰ Aquest és el valor de les monografies locals: complicar una mica la vida als qui donen els problemes per resolts amb *quatre duros* d'ideologia.

La història contemporània a Terrassa

En el cas de la història contemporània de Terrassa, l'anàlisi historiogràfica s'ha de fonamentar en el fet que aquesta ciutat, globalment, tampoc no segueix tendències gaire diferents de les d'altres històries locals, tant des del punt de vista temàtic i cronològic com des del treball i les característiques metodològiques dels diferents historiadors.

Aquesta historiografia contemporaneïsta de Terrassa podria ser classificada, des del punt de vista cronològic i metodològic, a partir del que en podríem anomenar "generacions d'historiadors",¹¹ i en primera instància els historiadors del tombant de segle, autèntics prohoms de la intel·lectualitat i la burgesia liberal terrassenques, que en molts casos actuaven tant com a historiadors que com a cronistes de fets coetanis. Es tracta, per altra banda, d'una primera generació d'historiadors, no excessivament *contemporaneïstes*, val a dir-ho, donada la formació romàntica en què se sustentaven, a partir de la qual fonamentaven la seva visió de la història de Terrassa, des de la tradicional importància que atorgaven a aquesta mateixa història de la ciutat (destacant-ne, així, la seva voluntat globalitzadora), juntament amb la seva tradició industrial. És el cas d'homes com Josep Ventalló i Vintró¹² i de Josep Soler i Palet. És el segon, però, qui va treballar amb més rigor documental, i, pel que fa a la història contemporània, essencialment en els seus articles sobre el liberalisme i el catalanisme terrassencs.¹³

Una segona generació d'historiadors molt vinculats a l'anterior seria la que podríem encabir entre els anys vint i els cinquanta, amb autors com Salvador Cardús i Florensa o el mateix Baltasar Ragon. El primer, un historiador que segueix la tradició documentalista de Soler i Palet, no pas romàntic, però sí de formació cristiana i catalanista, el qual, pel que fa a la història contemporània, es prodiga ben poc però de manera destacable.¹⁴ El segon és l'autèntic introductor als anys trenta i quaranta de la tradició dels historials en forma d'efemèrides o cròniques anuals, que més tard van recollir autors de l'òrbita sociocultural del *Movimientto*, com ara en Josep Castells Cañameras i Francesc Torrella Niubó, o el mateix Arxiu Tobella, ja a la democràcia,¹⁵ que publica l'*Anuari de Terrassa* de manera ininterrompuda des de 1978. El mètode d'en Ragon no es fonamenta mai en la recerca documental, sinó en el recull de la notícia curta, i es caracteritza per l'absència d'anàlisi interpretativa.¹⁶

Els anys del franquisme ens van portar el tradicional semibuit productiu, pel que fa a la història contemporània local, i en són excepcions algunes obres menors de moltíssima adscripció al règim,¹⁷ així com l'esmentat manteniment de la tradició cronista d'en Ragon per part del mateix autor, fins a la seva mort l'any 1958, i també del que podem anomenar la tercera generació, els abans esmentats *Torrella (com a màxim representant)*, *Castells*, *Palomares* i, en segon terme, *Badiella*, *Joaniquet*, el pecu-

liar Joan Duch,¹⁸ i d'altres, que el que desenvolupen són, essencialment, certs estudis del que en podríem dir història de la indústria tèxtil de Terrassa (que és, per altra banda, el tema que més bibliografia ofereix de tota la història contemporània de la ciutat¹⁹), patrocinats sobretot des d'institucions com l'Institut Industrial o la Cambra de Comerç, autèntics instruments del poder local de la burgesia industrial de la ciutat vinculada al franquisme (tot i la seva obsessió per intentar de demostrar que, més que no pas adscriure's al *Movimiento*, el que feien era instrumentalitzar-lo²⁰).

Als primers setanta i fins als anys de la transició es produeix una evident revifalla de la historiografia contemporaneista terrassenca, amb autors moltes vegades no sortits del camp de la història, però amb intervencions valuoses, que es desmarquen d'aquesta historiografia més oficialista, des d'una perspectiva catalanista. Es tracta de Raimon Escudé (format en el món de l'economia), de Vicenç Villatoro (del periodisme), o de la mateixa Paulina Pi de la Serra. Va resultar, en aquest cas, significativa la iniciativa de la Caixa d'Estalvis de Terrassa de commemorar, l'any 1977, els cent anys del títol de ciutat de Terrassa, amb la publicació de sengles obres, coordinades pel mateix Torrella, sobre aquest segle viscut, des de la perspectiva de la història de l'urbanisme, la història del municipi, la història econòmica, la història de la cultura o la història de la mateixa Caixa d'Estalvis i la seva inserció a la vila;²¹ tot i que és una obra molt desigual i amb una certa desestructuració, és el primer intent de globalitzar la història contemporània de la ciutat amb rigor.

Serà finalment, però, al final dels setanta i a mitjan anys vuitanta quan, amb l'aparició, primer, del Grup d'Estudis Històrics de Terrassa, i, després, del Centre d'Estudis Històrics de Terrassa i la seva revista *Terme*, i amb el treball d'historiadors, pel que fa a la història contemporània, com per exemple Xavier Marcet, Bernat Rodríguez, Xavier Navarro, Josep Puy, Miquel Solé o l'historiador sabadellenc d'economia Josep M. Benaül (molt participatiu en la història local terrassenca), que la historiografia contemporaneista de Terrassa pren definitivament un caire científic, rigorós, variat, independent i força abundant. Es tracta d'una fornada d'historiadors formats en el primer materialisme històric que es viu a les universitats del país i que, des del punt de vista metodològic, estan molt influïts per l'École des Annales d'Histoire. El primer pas (fins i tot previ a la mateixa constitució del GEHT) és, òbviament, l'espai dedicat a la història contemporània dins el llibre *Història de Terrassa*, que publica l'Ajuntament l'any 1987, i que porten a terme els esmentats Benaül, Puy i Marcet.²² Es tracta del primer "manual" d'història de Terrassa i ha esdevingut una obra bàsica de consulta, tant pel seu objectiu globalitzador en grans termes cronològics com per l'ús estricte de fonts documentals i arxivístiques, en el qual el paper de l'AHT, primer, i de l'AHCT, després, a més de l'Arxiu Administratiu, resulta primordial. Posteriorment esdevenen decisives obres també temàticament globals, com ara *Terrassa, segle XX, 1867 - 1993*, dirigida per Xavier Marcet i publicada pel *Diario de Terrassa* els anys 1993-94, la qual, essencialment, intenta omplir els buits que l'obra del 1987 havia deixat pel que fa a aquest segle XX;²³ o bé més tard el catàleg, publicat

per l'Ajuntament l'any 1992, de l'exposició "Terrassa, 100 anys teixint ciutat", dirigida per Miquel Solé. Podem encabir-hi tanmateix en aquest marc, tot i tractar-se d'una obra de dimensions molt menys pretensives, el citat llibre d'en Marcet *Qui ha manat a Terrassa? I altres reflexions*. Es tracta d'un breu repàs globalitzador de la història de Terrassa des del punt de vista dels qui han manat i els qui no han manat a Terrassa, amb el qual dóna peu a la possibilitat de valorar la gran part de la temàtica tractada per la historiografia contemporaneista local amb una perspectiva crítica i fins a cert punt desmitificadora de molts aspectes, afegint-hi a més, en aquest context, un petit apartat dedicat justament a la historiografia de la ciutat o una deliciosa anàlisi comparativa, també gairebé inèdita, entre Terrassa i Sabadell, i els tòpics sobre la seva rivalitat. En aquest sentit, val la pena de destacar com, des del punt de vista de les estructures de poder, Marcet ja elabora una subdivisió molt particular de la història de Terrassa, i específicament de la història contemporània, en considerar el manteniment d'unes mateixes jerarquies de poder al llarg del segle XIX fins a ben entrats els anys cinquanta del segle XX, i el canvi d'aquestes jerarquies que es comença a perfilar a partir dels darrers anys del franquisme.

Des de la perspectiva bibliogràfica, val a dir que a Terrassa no podem trobar cap altra obra conclouent que tracti temàticament la globalitat de l'època contemporània (o almenys un dels dos segles) de la ciutat. A partir d'aquí el que trobem és una abundant bibliografia que tracta la història contemporània de Terrassa enfocada des d'una determinada temàtica o un ampli ventall d'articles de revista, d'un valor fonamental, donat l'ús majoritari, en aquests casos, de les fonts primàries, i on en aquest marc la revista *Terme* hi té molt a veure. En aquest mateix sentit també s'ha de reconèixer que, a partir de la cinquena generació d'historiadors de mitjan anys vuitanta, la proliferació d'estudis per part de nous i joves autors a la present dècada està essent sincerament difícil; tot i les dificultats de professionalització, però, des de *Terme* i des del CEHT són ja notables les tasques de noms com ara, entre d'altres, els de l'esmentat Jordi Garreta, en Bernat Hernández, la Lourdes Plans o en Joan Manel Oller.

Continuant, però, parlant de l'àmbit temàtic i cronològic de la historiografia terrassenca, és de remarcar que el llibre d'en Marcet²⁴ esdevé analític pel que fa a la majoria de temàtiques tractades i per la manera en què l'historiador actual pot desxifrar-les. És evident el predomini, anteriorment esmentat, de la història de la indústria tèxtil terrassenca, i, derivada d'aquesta, la gran quantitat d'estudis de caràcter econòmic. En segona instància, també és destacable l'ampli volum de treballs dedicats a la història del liberalisme terrassenc (incloent-hi el catalanisme, el republicanisme i, sobretot, el salisme), en els quals, a més, el factor biogràfic hi dóna molt de joc.²⁵

A partir de la quarta generació d'historiadors, és considerable el volum de treballs del que en podríem dir història de la cultura terrassenca, i evidentment els ja dedicats especialment a determinats períodes històrics (la crisi de l'Antic Règim, la Restauració,²⁶ la Dictadura de Primo de Rivera,²⁷ la II República, la Guerra Civil, el franquisme, la transició...), a noves tendències historiogràfiques com ara la història social, del moviment obrer i de l'estruc-

turació dels diferents barris (també dins l'àmbit cronològic franquista, pel que fa al problema urbanístic i de l'habitatge, la immigració, les suburbialitzacions...) o bé, més recentment, sobre la història de la dona.²⁸ Finalment, caldria destacar les temàtiques de caràcter “commemoratiu” i “exclusiu” de la ciutat, i que es corresponen, per exemple, a estudis monogràfics sobre el 22 de juliol de 1872 o a l'atorgament del títol de ciutat el 1877 –encara que aquests, gairebé sempre els trobem encabits en l'àmbit de la història del liberalisme terrassenc–, o bé sobre l'annexió del poble de Sant Pere, l'any 1904,²⁹ o les riudes de 1962.³⁰

Retornant a la lectura que realitza Marçet a *Qui ha manat a Terrassa?*, sobre aquestes temàtiques caldria remarcar com emfasitza l'existència de determinats tòpics historiogràfics a Terrassa: resulta aclaridor com tracta de donar explicació a la tradicional visió respecte de la moderació del primer obrerisme terrassenc, que arriba fins als anys vint, moment en el qual es radicalitza, coincidint amb un creixement de l'anarcosindicalisme i amb el seu inicial enfrontament amb el pistolerisme industrial (una radicalització que ja es mantindrà fins a la Guerra Civil i que, a excepció del període de repressió franquista, es mantindrà des dels anys cinquanta i seixanta en el context de l'oposició a la dictadura). Passa el mateix quan parla del tema clàssic de la interrelació entre el liberalisme, el catalanisme i el republicanisme moderat almenys fins a 1917. És plenament encertada, tanmateix, la seva crítica respecte del fet que la historiografia que tradicionalment ha tractat sobre la Guerra Civil ho ha fet quasi exclusivament des de la perspectiva de la repressió a la rereguarda, almenys fins a la cinquena generació d'historiadors, que, amb autors com Rodríguez, Calvet, Navarro o el mateix Marçet, sí que s'han preocupat d'altres aspectes derivats de la Guerra Civil.³¹

Història de la indústria tèxtil de Terrassa

Donant, en definitiva, una repassada a aquest àmbit temàtic i cronològic de la historiografia contemporaneista més recent a Terrassa, d'entrada, cal comentar l'esmentada història de la indústria tèxtil de la ciutat, en la qual s'ha de tenir en compte, en primera instància, l'obra que publica Mercè Borràs l'any 1973,³² interessant pel seu estudi demogràfic de l'obrerisme tèxtil terrassenc. En segon lloc, l'obra d'en Josep M. Benaul *La indústria tèxtil llanera a Catalunya, 1750-1870. El procés d'industrialització al districte industrial de Sabadell-Terrassa* (Cerdanyola del Vallès: UAB, 1991), un altre dels pocs llibres que miren de fer un esforç comparatiu entre Terrassa i Sabadell, i del qual se'n pot concloure sobretot que les dues ciutats no eren pas tan diferents des del punt de vista industrial, essencialment, en els seus orígens. Ja més recentment, cal conèixer per una banda l'obra que publiquen el Museu Tèxtil i l'Institut Industrial l'any 1993: *Terrassa, Cent anys a ritme de llançadora*,³³ a més de les monografies de Josefina Casas i Mercè Soler.³⁴ Per un altre costat, cal tenir present el llibre publicat per fascicles aquest darrer any 1999 per *Diario de Terrassa*, l'Ajuntament i la Caixa d'Estalvis de Terrassa, *Història industrial de Terrassa*, que esdevé un autèntic intent d'abraçar tota aquesta tradició

historiogràfica amb un profund treball de recerca coordinat per Xavier Marçet i amb un esforç per intentar d'encabir-hi també un criteri cronològic. Aquesta és, així, l'obra metodològicament més completa de les que podem trobar fins ara en aquest marc temàtic, ja que analitza la història de la indústria de la ciutat des dels orígens, amb perspectives diverses, des de l'anàlisi econòmica i productiva (el predomini llaner) fins al treball més específic d'història social (condicions de vida i de treball, conflictivitat, immigració...), d'anàlisi del procés industrial en relació amb la crisi d'Antic Règim i amb la configuració de les estructures capitalistes dins la ciutat entre 1830 i 1850. No oblida dedicar atenció fins i tot a l'estudi urbanístic de la ciutat, i, de passada, a períodes tan essencials des del punt de vista industrial com el creixement paral·lel a la I Guerra Mundial i la posterior crisi de sobreproducció, les col·lectivitzacions a la rereguarda de la Guerra Civil o el *desarrollismo* franquista, fins a la crisi dels anys setanta. En definitiva, és una obra que supera la seva circumscripció temàtica i es converteix en una anàlisi força globalitzadora de la història de Terrassa.

Història de l'economia terrassenca

Partint de l'anterior àmbit temàtic de la indústria de la ciutat, es pot passar a analitzar la historiografia contemporània terrassenca des de la perspectiva dels treballs d'història de l'economia. En aquest àmbit destaquen, en primer lloc, per la seva particularitat i per la seva circumscripció cronològica dins de la història contemporània (final del segle XVIII i principi del XIX), els treballs del que podem considerar gairebé l'única “història rural” de la ciutat, elaborada essencialment a *Terme*, per en Pere Roca.³⁵ Per altra banda, cal tenir en compte, entre d'altres, la tesi doctoral feta per J. Vidal Cañameras l'any 1980, ja que es tracta d'una completa anàlisi econòmica, demogràfica, social i fiscal de la Terrassa del segle XIX,³⁶ així com el treball, gairebé inèdit, de Marian Trenchs sobre la banca a Terrassa.³⁷ Finalment, cal destacar en aquest mateix context els dos treballs realitzats l'any 1992 sobre l'abastiment d'aigua a la ciutat, en commemoració dels 150 anys de la creació de la Mina Pública d'Aigües de Terrassa.³⁸ En el moment de tancar l'edició d'aquest article ens arribava a les mans un nou estudi sobre la banca a Terrassa, publicat per Adrià Royes a l'editorial Proa: *El Banc de Terrassa, en el marc de la decadència catalana 1881-1924*.

Història del liberalisme terrassenc

Pel que fa a la història del liberalisme terrassenc, val a dir que partim dels treballs abans esmentats de Soler i Palet i d'obres d'algun altre autor que podríem encabir en aquella primera generació, com en Romualdo Romero, per la seva obra de 1883 *¡Glorias de Tarrasa! A propósito en un acto y en verso*, sobre l'intent fallit d'invasió carlina de la ciutat el 22 de juliol de 1872 i la unitat liberal, o d'obres com l'anònima *La crisis del liberalismo tarrasense. Bosquejo de actualidad por un terrasense liberal. 22 de julio de 1872-22 de julio de 1909*, publicada a Barcelona l'any

terme

Portada del número 5 de *Terme* (1990). Dossier sobre el salisme.

1909, i que ja deixa entreveure la diferència entre el liberalisme progressista del Sexenni (com per exemple el mateix que expulsa la invasió carlina del 22 de juliol de 1872) i el liberalisme refractari de la Restauració, fonamentat en el peculiar caciquisme i el paternalisme salistes. A partir d'aquí es localitzen treballs de l'anomenada tercera generació, com els ja citats d'en Joaniquet o Vinyals Aguilera, de caràcter biogràfic. La història més recent del liberalisme terrassenc la podem considerar a partir del llibre publicat per en Salvador Utset l'any 1970, *El procés del catalanisme a Terrassa*, que esdevé, tal com comenta en Xavier Marcet "una interessant tradicional visió del catalanisme des d'una perspectiva salista".³⁹ Fins a la dècada dels noranta, en la qual a través de *Terme* s'ha publicat la major part de la producció sobre aquest tema (essencialment gràcies al monogràfic sobre el salisme al seu número 5, l'any 1990), només es troba el llibre d'en Josep Puy editat el 1986, *Política i societat en els primers temps de la Cambra de Comerç de Terrassa (1886-1898)*. Al mateix número 5 de *Terme*, es poden localitzar articles del mateix Utset,⁴⁰ d'en Marcet o d'en Garreta que esdevenen, en aquest sentit, els més documentats sobre el salisme. L'article d'en Jordi Garreta "L'actuació política del primer catalanisme a Terrassa. Un apèndix del salisme" corrobora essencialment la tesi de la dependència del catalanisme (i, de fet, també del republicanisme i el liberalisme moderat) respecte del pa-

radigma de liberalisme conservador que suposa el primer salisme, almenys fins a la crisi del 1917. També corrobora, en aquest sentit, la relació existent entre la primera burgesia industrial de la ciutat i aquest esmentat liberalisme moderat. Per la seva banda, l'article d'en Marcet "El salisme. Moviment polític i bloc de poder" fonamenta la seva anàlisi del salisme com a xarxa de poder partint de la idea que a Terrassa el poder real, des del final del segle XVIII i fins a 1950, no sempre ha estat vinculat implícitament a institucions polítiques, però sí que ha estat sempre lligat a l'hegemonia social empresarial de la classe burgesa de la indústria tèxtil. Així, segons Marcet, si fins al 1870 (excloent-ne el període del Sexenni) el predomini ha estat d'aquesta burgesia vinculada al liberalisme moderat, a partir de la mecanització i l'electrificació d'algunes indústries tèxtils sorgeix una nova generació d'industrials que formen i componen el salisme des del període 1870-1887. Data clau, aquesta darrera, segons l'autor, a partir de la divisió del districte electoral entre Terrassa i Sabadell, situació que aprofita Alfons Sala per posar-se al capdavant dels industrials terrassencs amb voluntat d'influir a la Diputació i a Madrid sota criteris proteccionistes i recollint una tradició liberal monàrquica. A partir d'aquest marc, Sala elabora l'entramat clientelar que li dona el suport de tota la burgesia industrial de la ciutat i de totes les institucions econòmiques i empresarials. En definitiva, l'article d'en Marcet explicita també l'evolució del salisme des d'un liberalisme gairebé populista, no clerical i sense conflictes amb el catalanisme, cap a un conservadorisme social i anticatalanista, a més de carlí i confessional, que, fins i tot durant el franquisme, mitjançant en Josep Badrinas i Sala, esdevindrà un domini *dels mateixos de sempre*, des de l'Institut Industrial.

Finalment, amb l'excepció de la tesina d'en Josep Puy (un estudi sobre el salisme, amb un caràcter, una altra vegada, molt biogràfic) *Alfonso Sala i Argemí, industrial i polític, 1863-1945* (Terrassa: Arxiu Tobella, 1993), la darrera historiografia sobre liberalisme, catalanisme i salisme es torna a fonamentar en la revista *Terme* a partir dels articles del mateix Xavier Marcet, a més dels de la Lourdes Plans i en Xavier Ferré,⁴¹ i dels darrers estudis biogràfics, ja citats, sobre en Soler i Palet i en Joaquim Ventalló i Vergés.

Història de la cultura terrassenca

Quant als estudis de la temàtica que fa referència a la història de la cultura terrassenca, val a dir que n'hi ha hagut un conjunt molt reeixit, els darrers anys, integrat per una gran varietat de monografies sobre diversos aspectes d'aquest àmbit cultural de la ciutat. D'entrada, cal destacar algunes obres que de forma global intenten de donar una repassada general a aquesta evolució de la cultura de la ciutat, essencialment al segle XX. Hi ha, per exemple, llibres com el catàleg de l'espai dedicat a la cultura a l'exposició, realitzada el 1992, "Terrassa: 100 anys teixint ciutat"; en aquest cas, *Terrassa, 100 anys d'art i cultura*. O també llibres com el publicat pel CIC, l'any 1989, com a cloenda dels actes de commemoració del seu 25è. aniversari: *1962-1987. 25 anys de cultura a Terrassa*. Amb la participació de diversos autors, l'obra esdevingué un

repàs una mica desigual de la vida cultural d'aquests vint-i-cinc anys, des de la perspectiva del medi social; de l'urbanisme i l'associacionisme cultural (vinculat a la immigració); de les institucions i de l'Administració; del patrimoni, i de les activitats realitzades en el marc del teatre, la recerca, les arts plàstiques, el cinema, la literatura, la premsa...

Cal tenir molt presents, per altra banda, els treballs de la Mireia Freixa sobre modernisme i noucentisme a Terrassa, o els seus estudis sobre en Lluís Muncunill,⁴² destaca, en aquest sentit, el seu darrer llibre, realitzat amb el suport gràfic de Teresa Llordés, *Lluís Muncunill (1868-1931). Arquitecte* (Barcelona: Caixa d'Estalvis de Terrassa, 1996). Aquest llibre és fins ara el repàs més complet sobre la vida i l'obra de l'arquitecte, i, a més, sap inserir la seva evolució artística en el procés històric d'una Terrassa industrial en ple procés d'*eixamplament*.

També en el marc de la història de la cultura s'han de tenir en compte aquests treballs gairebé de microhistòria que tracten una gran varietat d'aspectes més quotidians de la vida cultural de la ciutat, i que van des de l'estudi històric del moviment casteller a Terrassa, fins a l'estudi del bàsquet o l'hoquei a la ciutat, passant per treballs sobre els esbarts i les sardanes, la festa major, els antics oficis i costums, els gegants, el cinema, la premsa...⁴³ Es tracta de treballs valuosos no només pel tema específic que tracten, sinó també pel seu aspecte contextualitzador dels processos que es viuen en aquest sentit a la Terrassa contemporània. Finalment, en aquest mateix context, convé esmentar dues obres del que en podríem dir "història de l'escola" i que són dues monografies d'en Benaul i de l'Àngel Morillas sobre els escolapis i els carmelitans, respectivament,⁴⁴ encara que per a nosaltres el valor d'aquestes monografies rau essencialment en el context del qual parlen. En el primer cas, el darrer quart de segle XIX des dels anys del Sexenni, en plena lluita per l'hegemonia del poder local per part de les diferents faccions de la burgesia industrial, una lluita que queda reflectida en el paper que s'atorga a les escoles i al predomini d'unes o d'altres pel que fa a la possibilitat d'educar els fills d'aquesta elit, situació en la qual els escolapis esdevingueren una congregació clau. En el segon cas es tracta d'una obra ja més extensa, que pot significar una anàlisi també interessant del col·legi de la Mare de Déu del Carme, però emmarcat en l'evolució gairebé des de la postguerra fins als anys de transició i fins al 1992, passant pel llarg franquisme. A més, totes dues serveixen per veure els mecanismes de control de l'Església a la ciutat en aquests anys, com a mínim des del punt de vista de l'educació. I parlant de l'Església, cal no deixar d'esmentar un altre estudi de Marian Trenchs, en aquest cas publicat l'any 1977, *Terrassa 100 anys de vida religiosa*, sobre l'Església a la ciutat des de la seva proclamació com a tal.

Història social a Terrassa

La història social terrassenca és, en general, un àmbit tractat quasi exclusivament a partir dels anys setanta, i essencialment des de l'existència de *Terme*. El fet és que són relativament pocs els treballs realitzats en aquest àmbit. Fins a aquest moment, les poques referències a les classes

populars o específicament a la classe obrera s'havien limitat als esmentats tòpics sobre la inicial moderació obrera de la ciutat, en contrast amb el procés de radicalització que experimenta a partir dels anys vint, i, especialment, des de la Guerra Civil, una radicalització que deliberadament o erròniament la historiografia tradicional ràpidament es va preocupar d'atribuir al creixent contingent immigratori. En els darrers anys, d'entrada trobem estudis sobre el primer obrerisme terrassenc i, globalment, sobre les classes populars, la seva conflictivitat i el seu associacionisme. A continuació, es localitzen estudis sobre la problemàtica urbanística del segle XX, derivada del marc immigratori, i que enllacen amb monografies sobre l'obrerisme durant el franquisme i la transició, o, en tot cas, treballs específics d'història dels barris i sobre el seu context social i de conflictivitat veïnal. En primer lloc, pel que fa al primer gènere esmentat, cal fer-se ressò de l'article publicat per en Josep M. Benaul al número 17 de la revista *Recerques* l'any 1985, "Política i consums. La Revolució de 1868 a Terrassa", que esdevé una anàlisi d'història social en el marc del Sexenni, fonamentat en la idea que a Terrassa la revolta liberal burgesa de setembre de 1868 és, sobretot, una revolta popular antifiscal, en realitat absent d'una consciència obrera que qüestionés el lideratge burgès, el qual acabaria per consolidar-se justament després del Sexenni, sota paràmetres liberals moderats, i fins i tot monàrquics, en clau salista. En segona instància, s'ha de tenir present l'estudi inèdit, del 1973, d'en Josep Casajoana, *El moviment obrer a Terrassa, de 1874 a 1902*, que parla d'aquest obrerisme precisament en els anys posteriors al Sexenni, en plena Restauració i fonamentant-se essencialment en els primers processos associatius de classe i les incipients formes de protesta. D'aquest treball en resulta també destacable la seva referència a la primera commemoració del Primer de Maig a la ciutat, l'any 1890. Un altre treball que cal considerar en aquest mateix àmbit del primer associacionisme de la ciutat (encara que, en aquest cas, no necessàriament obrer) és l'exhaustiu inventari de reglaments i estatuts de societats i agrupacions que realitza l'Àngel Morillas al número 4 de *Terme*, amb l'article "El societarisme terrassenc", que abasta institucions des del 1874 fins al 1913. Finalment, un dels historiadors que més ha tractat a *Terme*, els darrers anys, aquest primer obrerisme terrassenc és en Bernat Hernández, amb sengles monografies sobre un incipient ludisme a la ciutat i les agrupacions obreres de caire catòlic.⁴⁵

Pel que fa a la història social del segle XX, partint del problema ja esmentat de l'urbanisme especulatiu, de massificació, de suburbialització i de manca d'habitatge, serveis i escoles⁴⁶ que es produeix essencialment a la Terrassa dels nous barris d'immigrants, des dels anys cinquanta, s'entén la proliferació de monografies precisament de la història d'aquests nous barris. Són normalment treballs de recerca amb un ús profund de les fonts primàries i orals i que resulten també molt útils per contextualitzar la Terrassa del franquisme, no només des de la perspectiva de la història social en relació amb les classes populars i els seus problemes i resistències, sinó també des d'una perspectiva globalitzadora de la ciutat i

de les seves corruptes estructures de poder. En aquest marc, destaquen els treballs realitzats sobre els històrics barris d'Ègara, les Arenes i Ca n'Anglada. Sobre Ègara, localitzem inicialment un estudi publicat l'any 1979 pel jesuïta Josep Ricart, *Egara, una parroquia obrera bajo el franquismo, 1963-1977*, que resulta molt aclaridor respecte de quines eren les condicions de vida al barri des dels seus orígens, a la fi dels anys quaranta, amb la creació dels habitatges obrers de l'Obra Sindical del Hogar (OSH), i alhora resulta també un treball interessant pel que fa a l'antifranquisme obrer i veïnal als darrers anys de la dictadura i als primers de la transició. Sobre el barri de les Arenes, l'obra d'en Jaume Comellas i en Joan J. Montoliu *Història d'un barri de Terrassa*, publicada per Raysa l'any 1989, es desenvolupa en termes semblants, tot incidint, en aquest cas, en temes com ara el procés d'autoconstrucció i les nefastes conseqüències que això va suposar a la riuada del 1962, data que marca un abans i un després tant per al barri com en l'estructura de l'obra. La riuada comporta, al mateix temps, des de l'estudi de les mentalitats, el sorgiment d'un esperit solidari, col·lectiu i de lluita, tenint novament d'antifranquisme, especialment als anys setanta, des de la mateixa parròquia encapçalada pel pare Garcia Duran. Dedicat a Ca n'Anglada trobem el llibre de Just Casas, Manel Màrquez i Cèsar Ballarín, tres membres del Gabinet de Recerca d'Història Social i Obrera de la UAB, *Ca n'Anglada. Lluita d'un barri. Història social de Ca n'Anglada: El moviment veïnal, 1950-1995* (Terrassa: Associació de Veïns de Ca n'Anglada, 1996). Es tracta d'un rigorós i exhaustiu treball de recerca, basat tant en fonts orals com en els censos i els padrons. Aconsegueix d'extreure'n, d'entrada, un valuós estudi demogràfic del barri des dels anys cinquanta fins a l'actualitat; a continuació, analitza l'evolució morfològica de l'estructuració urbanística del barri, partint justament d'aquest context d'explosió demogràfica immigratòria. Deixa també ben clar com aquest creixement físic de Ca n'Anglada es nodreix de l'especulació, obertament acceptada per les autoritats del règim (les quals en resulten, alhora, grans beneficiàries) i com això afecta unes condicions de vida clarament reflectides en l'obra. També per a Ca n'Anglada la riuada fou traumàtica i també suposà un punt de partida per a la resistència d'un moviment veïnal cada vegada més polititzat, sobretot al voltant del PSUC, de Comissions Obreres i també de la parròquia de Sant Cristòfol, on novament un sacerdot, mossèn Agustí Daura, va esdevenir clau.

Per acabar amb la història social de Terrassa, una darrera referència a l'aparició, a les darreres edicions de *Terme*, d'una sèrie d'interessantíssims articles que treballen les condicions de vida de les classes populars del final del segle XIX i del principi del XX, des del punt de vista de la medicina i de l'epidemiologia.⁴⁷

Història de la Guerra Civil a Terrassa

Fins a l'aparició de la tesina inèdita d'en Bernat Rodríguez *El municipio de Terrassa durante la Guerra Civil i la Revolución Social de 1936-1939* (base fonamental de l'Exposició sobre la Guerra Civil elaborada al Centre Cultural, l'any 1982, pel Grup d'Estudis Històrics de

Terrassa) i del dossier monogràfic sobre la Guerra Civil al número 1 de *Terme* (1986), la bibliografia local publicada sobre aquesta temàtica es limitava al ja esmentat dietari de guerra d'en Baltasar Ragon, *Tres anys difícils de Guerra Civil. 1936-1939*, que no va ser publicat fins al 1976, per part de l'Arxiu Tobella. En segon lloc trobàvem la també esmentada obra de Lluís G. Ventalló,⁴⁸ d'un partidisme *vencedor* evident, així com determinats testimonis com els del controvertit novel·lista Joan Duch, amb l'obra ja citada i inèdita *Els anys negres*. L'obra suposa una exposició subjectiva de situacions violentes i assassinats a la rereguarda, des d'una perspectiva profundament reaccionària. Altres testimonis de l'època, en aquest cas des del prisma diametralment invers, consisteixen, per exemple, en narracions d'exili com la d'en Francesc Sàbat, *Los anarcosindicalistas tarrasenses en el exilio* (1979), o la del poumista Lluís Sarlé *Ombres de la vida i la mort* (1981), que és un recull de cartes i reflexions sobre l'exili als camps de reclusió i als sanatoris francesos.

El gener de 1985, l'antic poumista terrassenc Josep Marimon i Cairol publica a *L'Avenç*, número 82, l'article "Una col·lectivitat industrial. Terrassa 1936-1939", que consisteix, amb un format quasi de diari de campanya, en una reflexió amb perspectiva encara revolucionària del procés de col·lectivització viscut a Terrassa a partir del Decret d'octubre de 1936. Val a dir que Marimon participà directament en la col·lectivització de Sala i Badrinas, i amb aquest article l'autor pretenia recordar aquest aspecte de la rereguarda des de l'exclusiva perspectiva del treball sobre l'economia de guerra, tot trencant, en aquest sentit, certs tòpics historiogràfics com ara el de la nova distribució dels càrrecs i de les funcions dins dels consells generals d'indústria, així com el dels tractes rebuts per la majoria d'encarregats i patrons en el procés col·lectivitzador, o bé els tradicionals tòpics sobre el fet que, amb les col·lectivitzacions, els treballadors fessin menys hores i cobressin més que abans de la revolució. Marimon, finalment, destaca els descensos dels índexs de producció de la indústria de guerra a partir de l'escassetat de primeres matèries. En definitiva, resulta un testimoni certament interessant i, sobretot, innovador, pel que fa al tractament de la rereguarda a Terrassa.

El juliol de 1986, el *Diario de Terrassa* publicava un suplement commemoratiu sobre la Guerra Civil, del qual en Xavier Marcet en destacarà, al seu article al número 1 de *Terme*, la participació de Francesc Torrella Niubó amb el seu "recuerdo desapasionado" d'una Terrassa del 1936 "enemistada, incòmoda, venjativa i injusta". Una perspectiva dels anys de la República i de la revolució que gairebé obvia l'*Alzamiento* i que retornen el Dr. Torrella al seu lloc en el si de la tercera generació d'historiadors terrassencs.

Un cop ja dins de la cinquena generació d'historiadors, val a dir que una de les formes més habituals de treballar la Guerra Civil ha estat la història oral. Així, el gener de 1982 en Xavier Marcet i en Josep Puy publiquen al número 45 de *L'Avenç* una entrevista realitzada a l'esmentat Francesc Sàbat: "F. Sàbat Batlle, anarcosindicalista".⁴⁹ Aquesta historiografia més recent sobre la Guerra Civil parteix de l'assumpció i l'autoconfirmació d'alguns dels

tòpics clàssics sobre la història local de la II República i l'inici de la Guerra Civil. D'entrada, corroboren per al cas de Terrassa les disputes existents, ja des de 1932, entre republicans i anarcosindicalistes; en segon lloc, confirmen l'existència, des del febrer de 1936 i al llarg de tota la guerra, de les *dues Terrasses*, equiparables al tòpic de les *dues Espanyes*.

Lesmentat treball d'investigació d'en Bernat Rodríguez, abans de l'aparició del que hem considerat els "manuals" de la història contemporània de Terrassa,⁵⁰ i fins i tot després, es pot considerar l'obra més completa sobre la Guerra Civil. Treballant essencialment des de la perspectiva de l'evolució de la política municipal, a partir d'un profundíssim treball arxivístic i d'hemeroteca, Rodríguez parla de la repressió a la rereguarda considerant aquesta repressió bàsicament en el marc dels tres primers mesos de guerra, i descendint després progressivament. Bernat Rodríguez arriba a comptabilitzar 226 morts a la rereguarda terrassenca, encara que autors com Navarro o Marcet més tard rebateren aquesta xifra, ja que sembla que alguna de les morts comptabilitzades per Rodríguez s'havia produït, en realitat, al front.

El número 1 de *Terme*, corresponent al novembre de 1986, començava el seu monogràfic sobre la Guerra Civil amb l'article de Xavi Marcet "La Guerra Civil a Terrassa", que és una de les anàlisi més lúcides realitzades sobre el tema fins al moment. Treballant els òrgans de premsa de les principals forces polítiques de la guerra (*L'Acció*, d'ERC; *El Dia*, del PSUC i la UGT; *Vida Nueva*, de la CNT, i *Front*, del POUM) i documents com l'*Hoja Oficial de Tarrasa* (anys 1939-1941) o les actes dels plens del Consell Municipal i de la Comissió Permanent, Marcet parteix de la Terrassa que viurà l'*Alzamiento* amb nerviosisme i continua analitzant el procés revolucionari que es viu a la ciutat, les alternances al front del consistori, el Comitè d'Enllaç, l'Ajuntament d'Unitat Popular, el marc econòmic, els problemes de proveïments i les col·lectivitacions, el component anticlerical de la repressió a la rereguarda i les seves causes, els Fets de Maig i el predomini del PSUC...; en definitiva, constitueix un estudi coherent i globalitzador del conflicte a la ciutat.

En el mateix monogràfic hi figura el treball de Xavier Navarro "La repressió: juliol-desembre 1936", un article

Els autors de l'obra *Història de Terrassa* (Ajuntament de Terrassa, 1987): X. Marcet, J. M. Lluch, A. Borfo, F. Berenguer, J. Coma, M. Solé, P. Roca, J. M. Benaul, A. Moro, J. Puy, D. Ferran. Fotografia del mateix llibre.

que ve a ser un complement perfecte al d'en Marcet, en aquest cas des de l'estudi exclusiu de la repressió a la rereguarda, amb rigor, sense parcialitat i sense buscar justificacions, tractant d'analitzar la casuística del procés. D'entrada, per a Navarro és evident que el buit de poder que es produeix a la ciutat, al consistori i a les forces d'ordre públic des de l'aixecament militar, al llarg dels primers mesos i ben bé fins al final de 1936, provocarà la majoria de morts de la rereguarda a Terrassa. És clar que per a Navarro hi ha diferents formes de repressió a la rereguarda. L'autor, a més, identifica tant els repressors (les acusacions se centren en el Comitè de Seguretat i Defensa, controlat per la FAI-CNT) com les víctimes (comptabilitzades al final de l'article) i ofereix la perspectiva d'aquells revolucionaris contraris als mètodes jacobins dels *incontrolats*.

L'article d'en Jordi Calvet –també al número 1 de *Terme*– "Conseqüències econòmiques de la Guerra Civil a Terrassa" utilitza fonts municipals i arxius de la Cambra Oficial de Comerç i d'Indústria de Terrassa, i de l'Institut Industrial. Constitueix un complet i utilíssim recompte de danys demogràfics i econòmics derivats de la Guerra Civil i de com, des d'aquest últim aspecte, afecta profundament la tradicional indústria tèxtil llanera de la ciutat.

El darrer aspecte a tenir present en aquest dossier de *Terme* 1 són els exercicis de caràcter biogràfic realitzats conjuntament per en Marcet i en Puy,⁵¹ respecte de terrassencs com ara Espartacus Puig, membre trentista de la CNT, i Pere Vigués, dirigent del POUM a Terrassa (en aquest darrer cas, l'entrevista realitzada a en Vigués és una nova mostra del fructífer treball d'història oral realitzat en l'àmbit de la Guerra Civil). Sobre en Vigués, a més, val a dir que l'any 1994 la col·lecció Papers de Ciutat publicà les seves memòries sobre l'època de la República i de la Guerra, que s'han convertit en un d'aquells testimonis directes imprescindibles.⁵²

Història de la dictadura franquista i de la transició a Terrassa

La historiografia terrassenca que tracta el tema específic de la dictadura franquista és relativament poc reeixida. Si no tenim en compte els esmentats treballs d'història social que s'emmarquen en el context de la dictadura pel que fa a les precarietats dels barris o a la lluita veïnal antifranquista, la veritat és que els estudis que s'han realitzat sobre aquest tema es tornen a circumscriure una altra vegada, quasi exclusivament, al voltant de *Terme* i als citats "manuals" d'història general de la ciutat. A la revista d'història local es poden trobar articles que parlen de temàtiques lligades al franquisme, com ara la postguerra i les seves escassetats, la repressió, les jerarquies de poder, l'oposició, el desenllaç de la dictadura i els anys de transició. Tot i així, és evident que la historiografia terrassenca sobre el franquisme també s'organitza en dos àmbits essencials: en primer lloc, els estudis al voltant dels primers anys de la dictadura, com ara el de Gil Albarracín i Mora Carbonell, al número 2 de *Terme* (1987), "El monument als caiguts de Terrassa", o el d'en Xavi Marcet al número 10 de la mateixa revista (1995), "El nostre Paco Farreras", així com un anterior estudi d'en Jordi Calvet,

Aproximació al creixement econòmic de Sabadell i Terrassa durant la postguerra (1939-1959); en segon lloc, tindriem els estudis més recents, dedicats sobretot a la lluita antifranquista dels darrers anys de la dictadura o, fins i tot, treballs que ja tracten sobre el procés de transició. És el cas d'estudis com el d'en Barenys al número 7 de *Terme* (1992), "Lluita pels ajuntaments democràtics a Terrassa (1967-1973)", que parla de la candidatura de les associacions de barri que es presentà a les eleccions pel terç familiar de l'Ajuntament franquista de Terrassa, l'any 1967, o també d'estudis com el de la Lourdes Plans al número 13 de *Terme* (1998), "La repressió a Terrassa durant el franquisme. Primera aproximació a les fonts per al seu estudi", una anàlisi de les fonts localitzables a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, bàsicament el Fons Municipal i el Fons de *Responsabilidades Políticas*, anàlisi que pot donar llum sobre l'oposició al règim, essencialment dels darrers anys, i sobre la repressió viscuda en aquest sentit, per exemple en el camp de l'estudi de la dona. Al mateix número 13 de *Terme*, un dels autors que subscriuen el present article va presentar una anàlisi comparativa dels processos viscuts per la ciutat al llarg dels anys de la transició, en relació amb la resta de Catalunya i de l'Estat, així com una aproximació a la crisi de trencament del PSUC a la ciutat.⁵³

Potser es troben a faltar obres que parlin del gruix de la dictadura des d'una perspectiva analítica i que, per exemple, desenvolupin documentalment la relació de forces existent a la ciutat al llarg de la dictadura. Estudis que especifiquin clarament aspectes com poden ser els vincles entre les institucions del *Movimiento* i la burgesia industrial, i específicament als primers anys, amb la burgesia que encara podem considerar salista, des de la perspectiva, per exemple, de la progressiva marginació de FET y de las JONS a la ciutat (igual que a la majoria d'indrets) i del manteniment de la preponderància de les *famílies*, almenys fins a l'explosió urbanística i demogràfica dels anys seixanta. Només Marcet⁵⁴ comenta breument com serà precisament en aquest moment quan la identificació entre salisme i franquisme i la crisi real de tots dos entorns, en aquest nou context, porten a una pèrdua del predomini dels salistes, si no tant a les institucions, sí clarament al carrer. Si a això hi afegim la crisi del tèxtil al final dels anys seixanta i al començament dels setanta (descartant el període de redreçament posterior a les damnificacions per les riuades del 1962) i la nova febre tecnòcrata que ofereix nous mecanismes de clientelisme a les *famílies* terrassenques, ens trobarem en un marc en què la burgesia industrial dominant és gairebé nova, vinculada a l'Opus Dei i ja no necessàriament al vell salisme.

Analitzem ara, però, de manera més acurada els tres esmentats estudis sobre el primer franquisme; per una banda, l'article de Gil Albarracín sobre el monument als caiguts, que resulta molt útil per entendre el marc ideològic d'una Terrassa immediatament posterior a la *Liberación* —a partir de l'anàlisi artística i escultòrica, i així, també iconogràfica i simbòlica— del monument als caiguts. Un monument que parteix de diversos projectes en concurs i que, finalment, esdevé una evidència del mimetisme estètic de la Terrassa (i l'Espanya) franquista amb el feixisme italià o el del Tercer Reich.

Quant al treball d'en Calvet, cal entendre que és, de fet, l'estudi general en el qual podem encabir-hi, per exemple, el treball esmentat anteriorment sobre les conseqüències econòmiques de la Guerra Civil, i en realitat es manté en la línia dels estudis que corroboren com les ciutats derrotades triguen gairebé dues dècades per recuperar índexs econòmics i productius del temps de República. A més, en el cas de ciutats com Terrassa i Sabadell cal tenir-ho en compte des del marc de la indústria tèxtil i les seves dificultats inicials.

Finalment, el treball d'en Marcet "El nostre Paco Ferreras" és, sobretot, una anàlisi dels primers anys de la dictadura a partir de l'estudi de FET y de las JONS i de la seva Organización Juvenil Española (OJE), des de la perspectiva de la conversa amb el director de *Tarrasa* en el temps de Pere Matalonga a l'alcaldia, Andreu Calaf. Com a antic falangista, Calaf ofereix una visió d'aquells anys marcats per la dicotomia entre la *revolució pendiente* i el manteniment de la preeminència salista. Marcet completa aquesta visió amb la del butlletí de l'OJE, *No Importa*, publicat a partir del 1942.

Algunes conclusions

El cop d'ull fet fins aquí a la producció historiogràfica sobre la Terrassa contemporània ens revela algunes coses que val la pena de destacar. La primera fa referència al progressiu descobriment de buits i discontinuïtats. No és, en absolut, un diagnòstic pessimista, ans al contrari. És precisament l'estudi d'aspectes concrets de l'evolució local el que ens fa apreciar aquells altres aspectes sobre els quals menys coses sabem i quins altres aspectes valdria la pena analitzar dels que ja han estat tractats. La història contemporània de Terrassa és, ara com ara, una història en construcció. Si bé és cert que el procés de coneixement mai no es tanca, ens trobem més aviat davant d'un procés obert de forma relativament recent. La normalitat de la producció historiogràfica, especialment de la contemporaneïsta, s'ha recuperat molt a poc a poc del que van significar el franquisme i la ruptura amb la tradició liberal.⁵⁵ I, no cal dir-ho, aquesta no és una situació específica de Terrassa.

Allò que és destacable és precisament el vigor amb què Terrassa i altres poblacions de les que podríem catalogar de mitjanes (Girona, Mánresa, Sabadell, la conurbació del Baix Llobregat...) van sortint del marasme que significaren els anys del feixisme per recuperar hàbits de treball en la *normalitat* pròpia de l'Europa Occidental. Ha calgut construir arxius locals i comarcals —encara poc integrats en una autèntica xarxa—, ha calgut disposar de noves generacions de llicenciats —que sempre treballen discontinuament, a causa de les dificultats de professionalització, de manera que molts d'ells/elles acaben deixant-ho córrer tard o d'hora—, ha estat imprescindible la progressiva obertura d'arxius més generals, tant públics com privats —perquè la història local no es pot fer només amb els arxius locals sense esbiaixar-la—. Ens falten encara hàbits de treball gens o mal explotats, com són els de la tasca comparativa —malgrat les notables excepcions que han estat ressenyades al voltant del joc Terrassa-Sabadell—, la pública discussió en espais de trobada *ad hoc*, com són

els congressos d'història local⁵⁶ i, sobretot, ens manca la crítica,⁵⁷ perquè no val pas tot, ni tot té el mateix valor...

NOTES

- R. GARCÍA CÁRCCEL; B. HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, "Visió de l'última història moderna a Terrassa": *Terme* 10, 1995, pàg. 14-20.
- Vegeu les citacions de Santos Julià i Juan Pro Ruiz que fan R. García Cárcel i B. Hernández, id.
- Només cal veure, a tall d'exemple, un vell llibre com el d'E. N. ANDERSON, *Political Institutions and Social Change in Continental Europe in the Nineteenth Century*. Berkeley (EUA): Berkeley University Press, 1967.
- Malauradament encara hi ha, per exemple, qui utilitza –en els cercles universitaris de les ciències socials– llibres com *El laberinto español*, de Gerald Brenan, com si fossin producte d'una exhaustiva recerca sobre la realitat sociopolítica espanyola dels anys anteriors a la Guerra Civil de 1936-39.
- Vegeu, per exemple M. MARTÍ, "Las raíces sociales del comportamiento político en la Restauración. Análisis de una élite política provinciana (Castellón de la Plana, 1875-1891)", *Estudios de Historia Social* 54/ 55, 1991, pàg. 443-467.
- Els treballs en aquest camp, des de la pionera Encarnación Nicolás, amb el treball *Instituciones murcianas en el franquismo (1939-1962)*. Múrcia: Editora Regional de Murcia, 1982, ja s'han ocupat de Màlaga, Alacant, València, Terol, Saragossa i Catalunya (l'Hospitalet de Llobregat, Reus, Vilanova i la Geltrú, Sabadell...). Sobre la situació catalana, un bon estat de la qüestió s'obté combinant els articles de M. MARÍN, "L'organització del consens a la Catalunya franquista" i de C. SANTACANA, "Història local i franquisme" dins els *Plecs d'història local* (núm. 76) de *L'Avenç*, núm. 227, 1998, pàg. 36-38 i 39-41, respectivament. La situació espanyola en general, i el pes especial que adquireixen els estudis locals, la podem trobar a J. A. GÓMEZ RODA, "Investigacions recents sobre el règim i la societat durant el primer franquisme": *Afers* 25, 1996, pàg. 675-699.
- Vegeu E. TELLO, *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens d'una Catalunya pobra, 1700-1860*. Lleida: Pagès Editors, 1995.
- Vegeu el dossier "La revolució d'octubre de 1934" a *L'Avenç* 187, 1994 (també els *Plecs d'història local* inclosos en la mateixa publicació, núm. 54).
- En aquest tema, continuar parlant únicament de la responsabilitat d'uns pocs individus *incontrolats* i dels seus grups de partidaris (es diguin Pedro Alcocer, Lino; Aubi, el gordo, o *El cojo de Málaga*) és l'equivalent de concedir-los el do de la ubiqüitat: no podien ser a tants llocs i al mateix temps! Probablement en futur proper un jove historiador terrassenc, Carles Roig, encara en la llicenciatura, ens en podrà dir alguna cosa.
- Vegeu el compendi de les seves conclusions a l'assaig de X. MARCET *Qui ha manat a Terrassa? i altres reflexions*. Terrassa: Ègara, 1991.
- Per a ampliar en aquesta línia d'estudi de la historiografia terrassenca, consulteu l'esmentat assaig de X. MARCET, id.
- En destacarem aquí la seva *Historia de la industria lanera catalana, monografía de sus antiguos gremios*, de 1904, amb la qual justament tracta de donar un inversemblant i poc documentable ancestral origen a la indústria tèxtil llanera de la ciutat. També cal tenir present el que podríem considerar un primer i incipient treball d'*història social* a la ciutat, el seu estudi *Viviendas higiénicas para familias obreras, memoria publicada para fomentar la construcción de casas baratas*. Terrassa, 1918.
- J. SOLER I PALET, "22 de julio de 1872": *El Eco de Terrassa*, 64, juliol de 1884; "El regionalismo en Tarrasa": *El Tarrasense*, 96, desembre de 1890; "Constitución del Ayuntamiento de Tarrasa en 1826": *Butlletí de l'Ateneu Terrassenc*, 13, novembre de 1891; "Don Alfonso Sala diputado á Cortes por Tarrasa": *Egara*, 16, març de 1893; "El Centre Nacionalista Republicà. Revista de Revistes: conferencians i treballs interessants pels terrassenchs. Pera'l temple de Santa Maria de Terrassa. Progressos del catalanisme entre nosaltres": *Egara*, 734, desembre de 1906; "El Catalanismo en Tarrasa". *Egara*, números 731, 732, 733, 734, 735, 738, 743 i 744, novembre de 1906 al febrer de 1907; "La commemoració del 22 de juliol de 1872": *Egara*, 920, juliol de 1910.
- Essencial i quasi exclusiu per a l'estudi de la Guerra del Francès a Terrassa és el seu llibre *Historial de la Guerra Napoleònica a Terrassa. Heroic sacrifici d'un patriota exemplar*. Terrassa: Gràfiques Joan Morral, 1962.
- J. TAPIOLAS; N. PEREGRINA, *Terrassa 1877-1900*. Terrassa: Arxiu Tobella, 1996; P. FIGUERES; J. TAPIOLAS, *Terrassa, 1901-1919*. Terrassa: Arxiu Tobella, 1990; A. MUÑOZ; D. FONT, *Terrassa, 1920-1930*. Terrassa: Arxiu Tobella, 1986; B. RAGON, *Terrassa fa cinquanta anys. Historials i efemèrides 1931, 1932, 1933, 1934, 1935*. Terrassa: Arxiu Tobella, 1981; *Tres anys difícils de Guerra Civil. 1936-1939*. Terrassa, 1976; *Dietaris, 1939-1947* (obra inèdita); J. CASTELLS; M. PALOMARES; F. TORRELLA, *Tarrasa y los tarrasenses, 1939-1964*. Terrassa: Artes Gráficas Marcet, 1966; V. VILLATORO; J. LLONCH; S. SABRIÀ, *Terrassa, 1964-1977. Anys de transició*. Terrassa: Arxiu Tobella i Generalitat de Catalunya, 1981.
- B. RAGON, *Coses de Terrassa viscudes*. Terrassa, 1950; *El Catalanisme a Terrassa*. Terrassa, 1935; *El poble de Sant Pere de Terrassa*. Terrassa, 1929; *Historials i efemèrides*. Terrassa, 1929; *La industria tarrasense a través de los tiempos*. Terrassa, 1942; *Terrassa al segle XIX*. Terrassa, 1947; *Terrassencs del mil vuit-cents*. Terrassa: Imp. Morral, 1933; *Una cosa cada dia*. Terrassa, 1952.
- Cataluña liberada, 1er. Aniversario de la Liberación de Tarrasa*. Barcelona: Mercurium, 1940; Lluís G. VENTALLÓ, *Aportación tarrasense a la Cruzada Nacional*. Terrassa, 1965; JUNTA LOCAL DE HOMENAJE A JOSÉ CALVO SOTELO DE TARRASA, *José Calvo Sotelo. Fecundidad de su vida y ejemplaridad de su muerte*. Terrassa, 1975.
- J. DUCH, *Els anys negres* (obra inèdita); *El tiempo y mi calle 1895-1936*. Terrassa: Pina, 1962.
- Recollint així la tradició d'un altre dels autors del tombant de segle com en Giralt Serrà i les seves monografies industrials: F. GIRALT SERRA, *Monografía histórica de la industria lanera de Tarrasa*. Terrassa, 1890; *Guia Industrial de Tarrasa: Relación de todas sus fábricas, almacenes y despachos, edificios industriales más notables e industrias auxiliares*. Terrassa, 1901.
- J. CASTELLS CAÑAMERAS, *Historia de la industria textil de Tarrasa*. Terrassa: Impr. Moderna, 1951; F. TORRELLA NIUBÓ, *75 Años de vitalidad textil tarrasense: Las constantes de nuestra primera industria*. Terrassa: COCIT, 1962; *Cien años de Instituto Industrial. Un siglo de la Tarrasa textil. 1873-1973*. Terrassa: Patronat de la Fundació Soler i Palet i Institut Industrial, 1975; "Cien años de Industria Textil Tarrasense: Notas y fechas significativas", dins *I Simposio Nacional sobre la Industria Textil*. Terrassa: Artes Gráf. Marcet, 1976.
- J. BAULIES, *El Municipio de Terrassa, 1877-1977*. Terrassa: Caixa d'Estalvis de Terrassa, 1977; J. BOIX, *Tarrasa 1877-1977: Cien años de urbanismo*. Terrassa: Caixa d'Estalvis de Terrassa, 1977; R. ESCUDE, *L'economia tarrasense, 1877-1977*. Terrassa: Caixa d'Estalvis de Terrassa, 1977; P. PI DE LA SERRA, *L'ambient cultural a Tarrasa, 1877-1977*. Terrassa: Caixa d'Estalvis de Terrassa, 1983; J. SUBIRATS ARGUELAGUÉS, 1887. *La Villa de Tarrasa, el título de Ciudad y la Caja de Ahorros*. Terrassa: Caixa d'Estalvis de Terrassa, 1977.
- Josep M. BENAUL, "Industrialització i liberalisme 1808-1874"; Josep PUY, "La Terrassa de la Restauració"; Xavier MARCET, "La Segona República", "Revolució i Rereguarda" i "Franquisme i antifranquisme a Terrassa (1939-1979)".
- Bàsicament amb el treball sobre les alcaldies republicanes, l'anàlisi de la dictadura franquista i, sobretot, amb els apartats dedicats al final de la dictadura, a l'oposició antifranquista i a la transició democràtica, per part d'en Jordi Garreta, un dels historiadors que, sense formar part generacionalment del primer grup del GEHT, podem encabir-lo, des del punt de vista de la metodologia, en aquest cinquè grup d'historiadors, que, de fet, es pot dir que arriba fins a l'actualitat en què els nous autors segueixen essencialment les mateixes tendències historiogràfiques.
- X. MARCET, *Qui ha manat...*, citat.
- En són clars exemples, en aquest sentit, obres d'historiadors de la tercera generació, com ara: A. JOANIQUEU, *Alfonso Sala Argemí. Conde de Egara*. Madrid: 1955; D. VINYALS AGUILERA, *Notas biográficas de D. José Ventalló i Vintró*. Terrassa, 1959. Els articles més recents en aquest marc són: A. VENTAYOL, "Josep Soler i Palet, 75 anys després": *Terme* 11, 1996 i J. PUY, "Joaniquem Ventalló i Vergés (1899-1996). Periodista, polític, escriptor, traductor... i terrassenc": *Terme* 12, 1997.
- J. M. BENAUL, "Dues ciutats, dues polítiques. Sabadell i Terrassa 1900-1923": *Terme* 3, 1988.
- J. M. OLLER, "La Dictadura de Primo de Rivera a Terrassa (1923-1931)": *Terme* 10, 1995.
- M. BOLADERAS; E. CARVAJAL, *La presència de la dona en els llocs de decisió a Terrassa*. Terrassa: Ajuntament. Regidoria de promoció de la dona, 1993; I. GRAÑA; N. REAL, *Dona i cultura catalana a Terrassa entre 1923 i 1936: Maria Verger, terrassenca d'adopció*. Terrassa: Ajuntament, 1998.
- Vol a dir que aquest àmbit temàtic resultaria potser una excepció, donat que els pocs treballs monogràfics que s'hi han realitzat no són precisament recents*. Per una banda, existeix un treball de Sabat Anguera,

- del mateix 1904, *Estudio histórico crítico del municipio de San Pedro de Tarrasa*, Terrassa, 1904, i, d'altra banda, tenim un treball de Ragon que, de nou, fins a un cert punt tampoc no se'l pot considerar un estudi històric; es tracta del ja esmentat *El poble de Sant Pere de Terrassa*. Terrassa, 1929.
30. Els treballs monogràfics sobre la riuada de 1962 gairebé mai no s'han fet des de la pràctica històrica o almenys no pas des de la perspectiva d'aquesta disciplina. Generalment es tracta d'anàlisis periodístiques elaborades en dates recents a la catàstrofe i amb una estructura informativa: P. VOLTES, "El Vallès inundado": *Rev. San Jorge* 48, octubre de 1962; "Informació sobre les inundacions de setembre": *Serra d'Or*, segona època, any IV, número 11, novembre de 1962; A. LÓPEZ BUSTOS; J. M. COLL; J. M. LLANSO; R. ESPINOSA, *Resumen y conclusiones de los estudios sobre las avenidas del Vallés en 1962*. Madrid: Instituto de Hidrología, 1963; J. M. ESPINÁS, "Apunts sobre les inundacions de setembre", dins l'obra col·lectiva *El llibre de l'any 1962*. Barcelona, 1963; S. LLOBET, "Les tres inundacions vallesanes": *Serra d'Or*, segona època, any V, número 1, gener de 1963; A. MAGRIÑA CARALT, *El barrio de los Rosales de San Quiric de Tarrasa, víctima de las inundaciones de 1962*. Sabadell: Escuela de Formación Social Sabadell-Tarrasa, 1964. Text mecanografiat (tesina). Més tard s'han elaborat estudis commemoratius també des de l'àmbit periodístic, encara que evidentment amb la necessitat de recórrer al treball historiogràfic des de les fonts primàries i la història oral: *Riadades ¿hasta cuándo?: Terrassa, ¿a dónde vas?* Castellar del Vallès: Associació de Propietaris per a la Defensa de la Institució de la Propietat Privada a Catalunya i del Foment Forestal del Massís de Sant Llorenç del Munt, 1982; *Diario de Terrassa*, Suplement especial 25è. aniversari de la riuada de 1962, 25 de setembre de 1987; "Vint-i-cinc anys de les riudades. La gran hecatombe del franquisme": *Al Vent* 96 (any XI), setembre de 1987.
31. Al monogràfic del número 1 de *Terme*, dedicat a la Guerra Civil, es tracten nous temes, com ara la repressió a la rereguarda, però des de la perspectiva de les seves causes i conseqüències polítiques i socials; el trencament del tòpic respecte d'una radicalitat obrera a Terrassa provinent de la immigració; les col·lectivitzacions; la cultura de guerra, les condicions de vida, l'evolució política de l'Ajuntament, etc.
32. M. BORRÀS, *La indústria tèxtil llanera de Terrassa*. Cerdanyola del Vallès: UAB, 1973.
33. L'últim volum de *Terrassa, 100 anys teixint ciutat*, que, al mateix temps que és el catàleg de la part dedicada específicament a la indústria tèxtil, de l'exposició del 1992, conté aportacions d'en Benaül i en Jordi Calvet sobre els inicis de la industrialització i fins a l'economia de guerra (1870-1939), el primer, i sobre la indústria des de la Guerra Civil fins a la desaparició de la preponderància del sector tèxtil, el segon.
34. J. CASAS, *El Vapor Aymerich, Amat i Jover*. Terrassa: MNCTC, 1996; M. SOLER I CÀMPINS, *La fàbrica tèxtil*. Terrassa: MNCTC, 1997.
35. P. ROCA, "Agricultura i creixement urbà a la zona de Terrassa. 1750-1850": *Terme* 6, 1991; "Aprofitaments col·lectius i revolució burgesa als boscos del Vallès Occidental (1827-1840)": *Terme* 12, 1997.
36. J. VIDAL CAÑAMERAS, *La vida econòmica de la villa de Terrassa (1800-1860). Aspectos demográficos y tributarios*. Barcelona, 1980 (tesi doctoral).
37. M. TRENCHS, *La banca a Terrassa*. Terrassa: Fundació Soler i Palet, 1981.
38. J. GALÍ I BARBA, *Notícies sobre l'abastiment d'aigua a Terrassa. Dels orígens a 1842*. Terrassa: Mina Pública d'Aigües de Terrassa, 1992; R. GARCIA, *150 Anys d'Abastiment*. Terrassa: Mina Pública d'Aigües de Terrassa, 1992.
39. X. MARCET, *Qui ha manat...*, op. cit.
40. S. UTSET I PAYÀS, "Les trifulques electorals": *Terme* 5, 1990.
41. L. PLANS I CAMPDERRÓS, "Les eleccions generals al districte de Terrassa (1876-1899)": *Terme* 7, 1992; X. MARCET, "De Soler i Palet a l'assemblea de la Unió Catalanista": *Terme* 8, 1993; X. FERRÉ, "Rovira i Virgili i el federalisme nacional: Terrassa, 1908-1932": *Terme* 12, 1997.
42. M. FREIXA, "Lluís Muncunill. Constructor de la ciutat industrial": *Pro-Arte* 5. Terrassa, 1976; "El noucentisme a Terrassa i els seus protagonistes": *Recerques* 14, Barcelona, 1983; *Modernisme i Noucentisme a Terrassa*. Terrassa, 1984.
43. J. A. FALCATO, *Minyons, bon viatge! Deu anys de viure els castells*. Terrassa: Dalmau, 1990; J. VERDAGUER, *Terrassa, bressol del bàsquet a Espanya*. Terrassa, 1991; J. GARRETA, "La Festa Major a la Terrassa contemporània (1880-1980): Una visió històrica": *Terme* 9, 1994; F. PALET I SETO, "Oficis, personatges i costums terrassencs oblidats": *Terme* 9, 1994; A. CALAF i altres, *El cinema a Terrassa. Crònica ciutadana d'un segle amb projecció d'imatges en moviment*. Terrassa: Comissió del Centenari del Cinema a Terrassa, 1997; *Dotze treballs d'història de la premsa al Vallès Occidental*. Cerdanyola del Vallès: Servei de Publicacions de la UAB, 1997; O. CASANOVAS, *Les sardanes i els esbarts a Terrassa (1904-1998)*. Terrassa: Amunt i Crits, 1998; O. CASANOVAS, "Noranta-quatre anys de sardanisme a Terrassa": *Terme* 13, 1998; J. GRAU I MARTÍ, "Els gegants vells de Terrassa": *Terme* 13, 1998; P. FIGUERAS, *Terrassa i l'hoquei: 80 anys d'història*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1992.
44. J. M. BENAUL, "La batalla dels escolapis. 1856-1868": *Al Vent* 70, maig de 1984; A. MORILLAS, *Col·legi Mare de Déu del Carme, de Terrassa. 50 anys d'història, 1942-1992*. Terrassa: Pares Carmelites, 1994.
45. B. HERNÁNDEZ; J. VILLANUEVA, "Un atemptat 'luddita' contra una fàbrica terrassenca, l'any 1802": *Terme* 6, 1991; B. HERNÁNDEZ, "Actuacions de consens en el marc laboral. La Junta de Reformes Socials i la Delegació del Consell de Treball de Terrassa": *Terme* 6, 1991; "Moviment catòlic i associacionisme popular obrer a Terrassa, 1868-1923": *Terme* 9, 1994.
46. Consulteu, per exemple, M. FREIXA, "La ciutat industrial i el problema de l'habitatge massiu. El cas de Terrassa": *Revista d'Art*, Barcelona, 1985.
47. D. MONTAÑA I BUCHACA, "L'epidèmia de grip a Terrassa durant el mes d'octubre de 1918 i les notícies aparegudes a la premsa local": *Terme* 10, 1995; J. L. LACUEVA, "La topografia mèdica terrassenca del doctor Aymerich i Gilabertó: entre miasmes i microbis a la fi del segle XIX": *Terme* 11, 1996.
48. Lluís G. VENTALLÓ, *Aportación tarraense a la Cruzada Nacional...*, op. cit.
49. Després en vindran d'altres, com la dels mateixos Puy i Marcet a Eduard Ballbè, a *L'Avenç*, 54, o la d'en Jordi Fernández de Frederic Marín, a *Al Vent*, 90.
50. *Història de Terrassa...*, citat; i X. Marcet (dir.), *Terrassa, Segle XX...*, op. cit.
51. X. MARCET; J. PUY, "Espartacus Puig, sindicalista": *Terme* 1, 1986; "Conversa amb Pere Vignés": *Terme* 1, 1986.
52. P. VIGUÉS, *Un món hostil. Narració autobiogràfica*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa (Papers de Ciutat), 1994.
53. M. BALLESTAR PASTOR, "Terrassa 'la Roja' i els fets de la transició, 1975-1979": *Terme* 13, 1998.
54. X. MARCET, *Qui ha manat...*, op. cit.
55. Vegeu G. PASAMAR, *Historiografía e ideología en la postguerra española. La ruptura de la tradición liberal*. Saragossa: Prensa Universitaria de Zaragoza, 1991.
56. No deixa de ser un contrasentit que les aportacions locals desfilin per tota mena de congressos —on són sovint infravalorades— mentre que es troben poc de forma específica, excepte per a convocatòries territorialment molt acotades (congressos locals i/o comarcals on no compareix ningú que no sigui del nucli habitual, llevat de la *patum* que actua de ponent des d'un ordre superior). I encara més, el congrés fonamental d'història local, el que organitza cada any la revista *L'Avenç* amb caràcter internacional, és lluny d'integrar suficientment la producció local i es manté apartat del debat sobre les problemàtiques més materials d'aquesta feina. En aquest sentit, fa una bona feina com a expositor, com els cada dia més ben treballats *Plecs d'història local* de la mateixa revista, però encara insuficient com a eina de contrast. És clar que això darrer també queda dins un àmbit més genèric de la problemàtica de la tasca d'historiador: la insuficiència de la crítica.
57. Sobre aquest darrer problema, vegeu la ja llunyana reconvençió de B. de RIQUER, "Problemes i reptes actuals de la historiografia catalana", dins l'obra col·lectiva *La historiografia catalana...* Girona: *Quaderns del Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona* 6, 1990. Pàg. 97.